

*Povezanost stavova prema agresiji i agresivnog ponašanja kod adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću**

Miroslav PAVLOVIĆ¹, Vesna ŽUNIĆ-PAVLOVIĆ², Nenad GLUMBIĆ^{2**}

¹Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Beograd, Srbija

²Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Teorije o agresivnom ponašanju i rezultati brojnih istraživanja ukazuju na značajnu ulogu stavova prema agresiji u genezi agresivnog ponašanja. Cilj istraživanja je utvrđivanje povezanosti stavova prema agresiji sa reaktivnom i proaktivnom agresijom kod adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću. Uzorak čini 100 adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću, oba pola, uzrasta 12-18 godina. Za procenu stavova prema agresiji korišćen je Upitnik o stavovima prema agresiji (Attitudes toward Aggression), a za procenu agresivnog ponašanja Upitnik o reaktivnoj i proaktivnoj agresiji (The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire). Rezultati istraživanja pokazuju da adolescenti sa lakom intelektualnom ometenošću učestalije ispoljavaju reaktivnu nego proaktivnu agresiju i da nema značajnih polnih i uzrasnih razlika u agresivnom ponašanju. Nisu otkrivene značajne polne i uzrasne razlike u stavovima prema agresiji. Stavovi prema agresiji statistički značajno pozitivno koreliraju sa reaktivnom i proaktivnom agresijom. Dobijeni rezultati diskutovani su u kontekstu teorije procesiranja socijalnih informacija. U završnom delu rada date su preporuke za buduća istraživanja i praksu u ovoj oblasti.

Ključne reči: adolescencija, proaktivna agresija, razlike,
reaktivna agresija

* Rad je proistekao iz projekta „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“, br. 179017 (2011-2017), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Nenad Glumbić, nenadglumbic@gmail.com

Uvod

Povezanost stavova prema agresiji i agresivnog ponašanja u adolescenciji potvrđena je rezultatima brojnih istraživanja (Crapanzano, Frick, Childs, & Terranova, 2011; Gellman & Delucia-Waack, 2006; Slaby & Guerra, 1988; Vernberg, Jacobs, & Hershberger, 1999). Autori prethodnih studija saglasno izveštavaju da dečaci u većoj meri nego devojčice imaju stavove koji odobravaju agresivno ponašanje (Crapanzano et al., 2011; Davidson & Canivez, 2012; Funk, Elliott, Bechtoldt, Pasold, & Tsavoussis, 2003; Huesmann & Guerra, 1997; Siyez & Kaya, 2010; Vernberg et al., 1999). U pogledu uzrasnih razlika u stavovima prema agresiji, empirijski podaci nisu ujednačeni. Mada neki autori ne nalaze značajne uzrasne razlike u stavovima prema agresiji (Funk et al., 2003; Vernberg et al., 1999), drugi izveštavaju o značajnim razlikama u pravcu veće zastupljenosti stavova koji odobravaju agresivno ponašanje na mlađem (Crick & Dodge, 1996; Siyez & Kaya, 2010) ili na starijem uzrastu (Huesmann & Guerra, 1997).

Veza stavova prema agresiji sa agresivnim ponašanjem može se objasniti postavkama teorije procesiranja socijalnih informacija (Crick & Dodge, 1994). Prema ovoj teoriji, strukture znanja, u koje se ubrajaju i stavovi, utiču na sve faze procesiranja socijalnih informacija, a to su: enkodiranje i interpretacija socijalnih nagoveštaja, izbor ciljeva, pristupanje memorisanim odgovorima ili konstruisanje novih, izbor i realizacija odgovora. Rezultati empirijskih istraživanja ukazuju na to da stavovi prema agresiji utiču na različite faze procesiranja socijalnih informacija, tako što oblikuju percepciju ponašanja drugih osoba u okruženju, podstiču prizivanje agresivnih scenarija i olakšavaju izbor agresivnih odgovora (Huesmann & Guerra, 1997). Postoje jaki empirijski dokazi da procesiranje socijalnih informacija ima ulogu medijatora između stavova prema agresiji i agresivnog ponašanja (Calvete & Orue, 2010; Zelli, Dodge, Lochman, & Laird, 1999). Pored toga, socijalni psiholozi naglašavaju ulogu kognitivnih šema (tzv. scenarija) u regulisanju agresivnog ponašanja (Huesmann & Guerra, 1997). Kognitivne šeme skraćuju i pojednostavljaju procesiranje informacija, pošto sadrže obrasce mogućih odgovora u određenim socijalnim situacijama. Međutim, ponašanje koje sugeriše određeni scenario dodatno se filtrira putem normativnih uverenja o prihvatljivosti i neprihvatljivosti sugerisanog odgovora.

Tipološka podela na reaktivnu i proaktivnu agresiju napravljena je u odnosu na osnovnu funkciju ili motivaciju agresivnog ponašanja. Pod

reaktivnom agresijom prodrazumeva se odbrambeni ili osvetnički odgovor na frustraciju ili pretnju, dok je proaktivna agresija proračunata, organizovana i ima za cilj ostvarivanje nagrade ili socijalne dominacije (Crick & Dodge, 1996). Empirijski podaci o prevalenciji reaktivne i proaktivne agresije kod adolescenata tipičnog razvoja mogu se sumirati na sledeći način: adolescenti učestalije ispoljavaju reaktivnu nego proaktivnu agresiju (Fanti, Frick, & Georgiou, 2009; Fossati et al., 2009; Fung, Raine, & Gao, 2009; Raine et al., 2006; Seah & Ang, 2008); učestalost proaktivne agresije veća je kod dečaka u odnosu na devojčice (Baş & Yurdabakan, 2012; Fanti et al., 2009; Fossati et al., 2009; Fung et al., 2009); nema značajnih polnih razlika u ispoljavanju reaktivne agresije (Fanti et al., 2009; Fossati et al., 2009; Fung et al., 2009); nivo reaktivne i proaktivne agresije raste do uzrasta od 15 godina (Fung et al., 2009), a zatim postupno opada (Barker, Tremblay, Nagin, Vitaro, & Lacourse, 2006; Baş & Yurdabakan, 2012).

Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazuju da su reaktivna i proaktivna agresija povezane sa drugačijim obrascima procesiranja socijalnih informacija. Reaktivna agresija motivisana je pristrasnim pripisivanjem hostilnih namera drugima, a ne pozitivnim očekivanjima u pogledu ishoda agresivnog ponašanja (Crick & Dodge, 1996; Dodge & Coie, 1987). Percipiranje osoba iz okruženja kao zlonamernih i ugrožavajućih obično je praćeno intenzivnim osećanjem besa i nekontrolisanim ponašanjem, bez razmatranja posledica vlastitih akcija. Suprotno, proaktivna agresija prevashodno je povezana sa pozitivnom evaluacijom agresivnih odgovora kao efektivnih i prihvatljivih načina za ostvarivanje vlastitih ciljeva (Crick & Dodge, 1996). U skladu s tim, pretpostavlja se da i stavovi prema agresiji imaju različitu ulogu u reaktivnom i proaktivnom agresivnom ponašanju. U slučaju reaktivne agresije, stavovi prema agresiji utiču na rane faze procesiranja socijalnih informacija, odnosno usmeravanje pažnje na relevantne socijalne nagoveštaje i interpretaciju tuđih namera (Huesmann & Guerra, 1997). Kod proaktivne agresije je uticaj stavova prema agresiji posebno izražen u fazi izbora odgovora, o čemu svedoče empirijski nalazi da deca koja učestalo ispoljavaju ovaj tip agresivnog ponašanja smatraju da agresija nije loša u moralnom smislu, ocenjuju agresiju kao najadekvatniji odgovor na provokacije vršnjaka, imaju pozitivna očekivanja u pogledu ishoda agresivnog ponašanja, očekuju da će se bolje osećati nakon agresivnog odgovora i slično (Dodge, 1993).

Cilj ovog rada je utvrđivanje postojanja i prirode povezanosti stavova prema agresiji i agresivnog ponašanja kod adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću (u daljem tekstu: IO). Predočene teorijske i empirijske

postavke snažno sugeriraju da stavovi prema agresiji određuju koje će informacije biti procesirane, kao i način i ishode procesiranja socijalnih informacija. Opravdano je pretpostaviti da su kod adolescenata sa lakom IO stavovi prema agresivnom ponašanju povezani i sa reaktivnom i sa proaktivnom agresijom. Moguće je da adolescenti sa lakom IO u većoj meri netačno percipiraju socijalne situacije kao hostile i da intenzivne emocije koje doživljavaju ometaju dalje procesiranje socijalnih informacija i doprinose impulsivnom ispoljavanju agresivnog ponašanja. Autori teorije procesiranja socijalnih informacija ističu da u nekim situacijama izostaje evaluacija izabranog odgovora u pogledu dugoročnih ishoda (Dodge, 1993). To se dovodi u vezu sa slabom emocionalnom regulacijom i nedostatkom iskustva i uobičajeno je kod mlađe dece tipičnog razvoja, ali može biti značajno za objašnjenje agresivnog ponašanja adolescenata sa lakom IO. Drugim rečima, moguće je da agresivno ponašanje adolescenata sa lakom IO predstavlja rezultat preterane uznemirenosti, slabe kontrole impulsa i slično, a ne stavova prema agresiji. Isto tako, moguće je da adolescenti sa lakom IO imaju izgrađene stavove prema agresiji koji utiču na izbor odgovora u socijalnim situacijama, ali da su ti stavovi devijantni, u smislu odobravanja agresije.

Metod rada

Uzorak čini 100 adolescenata sa lakom IO, oba pola (57% muškog i 43% ženskog), uzrasta 12–18 godina ($AS=14,82$; $SD=1,431$). Adolescenti iz uzorka uglavnom žive sa svojim roditeljima (86%) i svi pohađaju škole za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju. U uzorak nisu uključeni adolescenti sa dualnim dijagnozama i kombinovanim smetnjama u razvoju.

Pre realizacije istraživanja dobijena je informisana saglasnost uprave škole, roditelja i ispitanika. Podaci o polu, uzrastu i intelektualnim sposobnostima ispitanika preuzeti su iz dokumentacije škole.

Uzorkom su obuhvaćeni samo adolescenti sa adekvatnim verbalnim sposobnostima, koji su ocenjeni kao sposobni da daju odgovore na skali Likertovog tipa. Pre zadavanja upitnika je urađena procena receptivnog govora ispitanika primenom Pibodi slikovnog testa rečnika (*Peabody Picture Vocabulary Scale – PPVT-IV*; Dunn & Dunn, 2007). U istraživanju je primenjena Forma A, sa 114 ajtema podeljenih u 16 setova kojima se ispituje poznavanje imenica, glagola i prideva iz 20 oblasti (npr. biljke, zanimanja). Ispitanici su ostvarili standardne skrove u opsegu 94–185 ($AS=135,61$; $SD=22,861$).

Za procenu stavova ispitanika prema agresivnom ponašanju korišćen je Upitnik o stavovima prema agresiji (*Attitudes toward Aggression* – ATA; Vernberg et al., 1999). Instrument sadrži 16 izjava koje su raspoređene u tri podskale: Opravdanost agresije (na primer, „U redu je da se učenici međusobno potuku.“), Dobiti od agresije (npr. „Učenika poštuju kada zapoveda drugim učenicima oko sebe.“) i Nemešanje (na primer, „Kada se dva učenika potuku, drugi učenici ne treba da se mešaju.“). Ponuđeni su odgovori na skali Likertovog tipa koja meri stepen slaganja sa svakom izjavom, od 1 – uopšte se ne slažem do 4 – potpuno se slažem. U ovom istraživanju utvrđene su sledeće vrednosti Kronbahovog α koeficijenta: Opravdanost agresije 0,677; Dobiti od agresije 0,708; Nemešanje 0,621.

Za procenu agresivnog ponašanja ispitanika korišćen je Upitnik o reaktivnoj i proaktivnoj agresiji (*The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire* – RPQ; Raine et al., 2006). Upitnik sadrži 23 pitanja raspoređenih u dve skale – Skalu reaktivne agresije (npr. „Koliko često udariš nekoga da bi se odbranio/la?“) i Skalu proaktivne agresije (npr. „Koliko često se tučeš sa drugima da bi pokazao/la ko je glavni?“). Ponuđeni odgovori mere frekvenciju ispoljavanja agresivnog ponašanja i rangirani su na sledeći način: 0 – nikad, 1 – ponekad i 2 – često. Utvrđene vrednosti Kronbahovog α koeficijenta u ovom istraživanju su: RPQ 0,842; Skala reaktivne agresije 0,772; Skala proaktivne agresije 0,758.

Svakom ispitaniku objašnjeni su ciljevi istraživanja i data su uputstva o proceduri prikupljanja podataka. Ispitanici su obavešteni da je učestvovanje u istraživanju dobrovoljno i da su njihovi odgovori poverljivi. Popunjavanje upitnika obavljalo se u zasebnoj prostoriji u školi, bez prisustva drugih osoba, osim ispitivača i ispitanika. Pitanja su čitana onako kako su zadata u upitnicima, uz potrebna dodatna objašnjenja. Od ispitanika se tražilo da izaberu jedan od ponuđenih odgovora. Napravljene su kartice sa ponuđenim odgovorima kako bi se ispitanicima olakšalo odgovaranje na pitanja.

Rezultati

U Tabeli 1 prikazane su prosečne vrednosti skorova na ATA i RPQ za ceo uzorak i prema polu, kao i rezultati testiranja statističke značajnosti polnih razlika u prosečnim skorovima (t-test). Kod oba pola, skorovi na Skali reaktivne agresije su viši u odnosu na skorove na Skali proaktivne agresije. Dečaci imaju više skorove na svim skalama koje mere stavove prema agresiji

i na Skali proaktivne agresije u odnosu na devojčice, a devojčice imaju više skorove na Skali reaktivne agresije i viši ukupan skor agresije nego dečaci. Međutim, polne razlike u stavovima prema agresiji i agresivnom ponašanju nisu statistički značajne.

Tabela 1. Prosečne vrednosti skorova i polne razlike u skorovinu na ATA i RPQ (*t*-test)

Skale	Ceo uzorak		Muški pol		Ženski pol		t-test (df=98)	
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	t	p
Opravdanost agresije	10,27	2,009	10,39	2,033	10,12	1,991	0,663	0,509
Dobiti od agresije	7,15	2,124	7,19	2,117	7,09	2,158	0,232	0,817
Nemešanje	4,09	1,596	4,33	1,651	3,77	1,477	1,774	0,079
Reaktivna agresija	5,73	3,315	5,49	3,536	6,05	3,008	-0,828	0,410
Proaktivna agresija	1,56	2,315	1,61	2,396	1,49	2,229	0,267	0,790
RPQ	7,29	5,048	7,11	5,321	7,53	4,712	-0,420	0,676

Tabela 2 sadrži rezultate testiranja statističke značajnosti povezanosti između uzrasta i skorova na ATA i RPQ. Uzrast ispitanika nije značajno povezan sa stavovima prema agresiji niti sa agresivnim ponašanjem. Pored toga, u Tabeli 2 prikazane su korelacije skorova na ATA i RPQ. Otkrivene su statistički značajne pozitivne korelacije slabog i umerenog intenziteta između stavova prema agresiji i agresivnog ponašanja ispitanika. Korelacije između skorova na podskali Opravdanost agresije i skorova na RPQ i pripadajućim podskalama su nešto više u odnosu na korelacije skorova na podskalama Dobiti od agresije i Nemešanje sa skorovima na RPQ.

Tabela 2. Korelacije uzrasta i skorova na ATA i RPQ (Pearsonov koeficijent korelacije)

Varijable	Uzrast		Reaktivna agresija		Proaktivna agresija		RPQ	
	r	p	r	p	r	p	r	p
Opravdanost agresije	0,035	0,732	0,569	0,000	0,669	0,000	0,680	0,000
Dobiti od agresije	-0,057	0,570	0,527	0,000	0,387	0,000	0,523	0,000
Nemešanje	-0,041	0,682	0,450	0,000	0,467	0,000	0,510	0,000
Uzrast	-	-	-0,066	0,516	-0,003	0,978	-0,044	0,661

Diskusija

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da adolescenti sa lakom IO učestalije ispoljavaju reaktivnu nego proaktivnu agresiju, što je u skladu sa empirijskim podacima o agresivnom ponašanju adolescenata tipičnog razvoja

(Fanti et al., 2009; Fossati et al., 2009; Fung et al., 2009; Raine et al., 2006; Seah & Ang, 2008). Kod adolescenata sa lakom IO nisu konstatovane značajne polne razlike u učestalosti ispoljavanja reaktivne i proaktivne agresije. Ovaj nalaz delimično je u skladu sa rezultatima istraživanja rađenih u opštoj populaciji adolescenata koji sugerišu da nema značajnih polnih razlika u reaktivnoj agresiji, ali da je proaktivna agresija učestalija kod muškog pola (Fanti et al., 2009; Fossati et al., 2009; Fung et al., 2009). Međutim, dobijeni rezultati imaju potvrdu u brojnim istraživanjima agresivnog ponašanja dece i adolescenata sa IO koja svedoče o nepostojanju značajnih polnih razlika (Adams & Allen, 2001; Chadwick, Kusel, & Cuddy, 2008; Cormack, Brown, & Hastings, 2000; Einfeld & Tonge, 1996; Emerson et al., 2001; Holden & Gitlsen, 2006; Lowe et al., 2007; McIntyre, Blacher, & Baker, 2006). U objašnjenju ovih nalaza navodi se da kod osoba sa IO neurološka oštećenja i deficiti bazičnih veština imaju snažniji uticaj na agresivno ponašanje nego pol (Chadwick et al., 2000; Einfeld & Tonge, 1996).

Nadalje, pokazalo se da nema značajne povezanosti između uzrasta adolescenata sa lakom IO i učestalosti ispoljavanja reaktivne i proaktivne agresije. Veći broj prethodnih studija agresivnog ponašanja dece i adolescenata sa IO takođe izveštava o nepostojanju značajnih uzrasnih razlika (Adams & Allen, 2001; Chadwick et al., 2008; Cormack et al., 2000; Einfeld et al., 2006; Einfeld & Tonge, 1996; Žunić-Pavlović i Kovačević-Lepojević, 2014). S druge strane, dobijeni nalazi odstupaju od empirijskih podataka o značajnim uzrasnim razlikama u učestalosti reaktivne i proaktivne agresije kod adolescenata tipičnog razvoja (Barker et al., 2006; Baş & Yurdabakan, 2012; Fung et al., 2009). Treba napomenuti da autori koji su se bavili adolescentima tipičnog razvoja opadanje nivoa agresivnog ponašanja u kasnoj adolescenciji povezuju sa sazrevanjem prefrontalnog korteksa, odnosno boljom regulacijom emocija i ponašanja (Barker et al., 2006). Stoga je opravdano pretpostaviti da nepostojanje značajnih uzrasnih razlika u agresivnom ponašanju adolescenata sa lakom IO predstavlja odraz generalno usporenog razvoja.

Sudeći prema dobijenim rezultatima, kod adolescenata sa lakom IO nema značajnih polnih razlika u stavovima prema agresiji. To je suprotno nalazima istraživanja rađenih na uzorcima adolescenata tipičnog razvoja koji konzistentno potvrđuju veću zastupljenost pozitivnih stavova prema agresiji kod muškog pola (Crapanzano et al., 2011; Davidson & Canivez, 2012; Funk et al., 2003; Huesmann & Guerra, 1997; Siyez & Kaya, 2010). Dobijeni rezultati mogu se posmatrati u kontekstu prethodno prezentovanih

nalaza o odsustvu značajnih polnih razlika u učestalosti ispoljavanja agresivnog ponašanja. Analogno zapažanjima pojedinih autora da se razlike u agresivnom ponašanju dečaka i devojčica tipičnog razvoja mogu objasniti polnim razlikama u stavovima prema agresiji (Vernberg et al., 1999), moguće je odsustvo polnih razlika u agresivnom ponašanju adolescenata sa lakom IO pripisati sličnim stavovima prema agresiji kod oba pola. Pored toga, kod adolescenata sa lakom IO nisu konstatovane značajne veze stavova prema agresiji sa uzrastom. Do sličnih nalaza došli su neki autori istraživanja rađanih na uzorcima dece i adolescenata iz opšte populacije (Funk et al., 2003; Vernberg et al., 1999).

Prema nalazima ovog istraživanja, kod adolescenata sa lakom IO postoji statistički značajna pozitivna veza stavova prema agresiji sa agresivnim ponašanjem. Agresivno ponašanje ispitanika najsnažnije je povezano sa stavovima da je agresivno ponašanje prihvatljivo i opravdano, ali značajne veze postoje i sa stavovima ispitanika da je agresija delotvoran način za postizanje moći i statusa u vršnjačkoj grupi i stavovima koji ne odobravaju posredovanje u sukobima vršnjaka. Ovi nalazi imaju dosta sličnosti sa rezultatima istraživanja povezanosti stavova prema agresiji i agresivnog ponašanja kod adolescenata iz opšte populacije (Crapanzano et al., 2011; Gellman & Delucia-Waack, 2006; Slaby & Guerra, 1988; Vernberg et al., 1999).

Kod adolescenata sa lakom IO, stavovi prema agresiji značajno su povezani sa reaktivnim i proaktivnim agresivnim ponašanjem. Mada su korelacija podskala ATA sa reaktivnom i proaktivnom agresijom prilično ujednačenog intenziteta, može se reći da su stavovi prema agresiji kao prihvatljivom i opravdanom ponašanju u socijalnim situacijama i stavovi koji ne odobravaju mešanje u sukobe vršnjaka nešto snažnije povezani sa proaktivnom agresijom, dok stavovi prema isplativosti agresivnog ponašanja snažnije koreliraju sa reaktivnom agresijom. Povezanost stavova prema agresiji sa oba tipa agresivnog ponašanja potvrđena je rezultatima istraživanja na uzorcima adolescenata tipičnog razvoja, s tim da je snažnija veza zabeležena za proaktivnu agresiju (Calvete & Orue, 2010).

Ovo istraživanje ima izvesnih ograničenja koje treba uzeti u obzir prilikom interpretacije nalaza. Uzorak je relativno mali i čine ga isključivo adolescenti sa lakom IO. Dobro bi bilo realizovati istraživanje na većem uzorku dece i adolescenata sa IO i odgovarajućem komparativnom uzorku opšte populacije. Drugo, korišćeni su samo podaci dobijeni od adolescenata sa IO. Mada je pažnja posvećena proceni verbalnih sposobnosti i prilagođavanju

postupka procene, moguće je da ispitanici na neka pitanja nisu mogli ili hteli da daju tačne odgovore. U budućim istraživanjima treba se osloniti na različite izvore podataka (npr. roditelji, nastavnici) i koristiti još neke metode procene (npr. posmatranje).

Rezultati ovog istraživanja potvrđuju povezanost stavova prema agresiji i agresivnog ponašanja kod adolescenata sa lakom IO, ali ne pružaju uvid u mehanizme koji stoje u osnovi ove veze. Stanovište o procesiranju socijalnih informacija kao ključnom mehanizmu koji povezuje stavove prema agresiji i agresivno ponašanje ima dobro empirijsko utemeljenje u nalazima istraživanja rađenih u opštoj populaciji, ali je neophodno proveriti da li se može primeniti i na osobe sa IO. Pored toga, buduća istraživanja treba da rasvetle ulogu drugih kognitivnih i emocionalnih procesa koji mogu biti od značaja za bolje razumevanje veze stavova prema agresiji sa agresivnim ponašanjem kod adolescenata sa lakom IO.

Dobijeni nalazi mogu imati značajne implikacije za praksu u ovoj oblasti. Pre svega, nalazi ovog istraživanja sugerišu da, u okviru programa prevencije i redukovanja agresivnog ponašanja kod adolescenata sa lakom IO, pažnju treba posebno posvetiti promeni njihovih stavova prema agresiji. U literaturi postoje brojni primeri intervencija koje su se pokazale delotvornim u promeni stavova prema agresivnom ponašanju kod dece i adolescenata (Guerra & Slaby, 1999; Stevens, Van Oost, & de Bourdeaudhuij, 2000; The Metropolitan Area Child Study Research Group, 2007; Van Schoiack-Edstrom, Frey, & Beland, 2002). Ove intervencije primenjuju se u formi grupnog rada, zasnovane su na principima teorije socijalnog učenja i usmerene na unapređivanje socijalnih i kognitivnih veština (npr. sagledavanje situacije iz tuđe perspektive, generisanje prosocijalnih odgovora u različitim socijalnim situacijama, ustanovljavanje jasnog plana delovanja i sl.). Imajući u vidu da adolescenti sa lakom IO oba pola učestalije ispoljavaju reaktivnu agresiju koja se povezuje sa slabom regulacijom emocija i teškoćama u ranim fazama procesiranja socijalnih informacija, kao što su percepcija i interpretacija socijalnih nagoveštaja, prioritet treba da imaju intervencije usmerene na unapređivanje ovih veština. U prilog tome mogu se navesti nalazi pregleda literature (Whitaker, 2001) i pojedinačnih studija (Lindsay et al., 2004; Rose, Loftus, Flint, & Carey, 2005; Taylor, Novaco, Gillmer, Robertson, & Thorne, 2005) koji svedoče o efektivnosti kognitivno-bihevioralnih intervencija u redukovanju besa i agresije kod osoba sa IO.

Zaključak

Rezultati ovog istraživanja upućuju na zaključak da se dosadašnja saznanja o stavovima prema agresiji i agresivnom ponašanju adolescenata tipičnog razvoja mogu, u velikoj meri, primeniti na adolescente sa IO. Sličnosti između adolescenata sa IO i njihovih vršnjaka tipičnog razvoja otkrivene su u pogledu veće učestalosti reaktivne agresije i povezanosti stavova prema agresiji sa reaktivnim i proaktivnim agresivnim ponašanjem. S druge strane, kod adolescenata sa IO nema značajnih uzrasnih razlika u agresivnom ponašanju niti značajnih polnih razlika u stavovima prema agresiji, koje postoje kod adolescenata iz opšte populacije. Otkrivene specifičnosti kod adolescenata sa IO ukazuju na potrebu za daljim proučavanjem ove problematike.

Literatura

- Adams, D., & Allen, D. (2001). Assessing the need for reactive behaviour management strategies in children with intellectual disability and severe challenging behaviour. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(4), 335–343.
- Barker, E. D., Tremblay, R. E., Nagin, D. S., Vitaro, F., & Lacourse, E. (2006). Development of male reactive and proactive aggression during adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(8), 783–790.
- Baş, A. U., & Yurdabakan I. (2012). Factor structure of the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire in Turkish children and gender, grade-level, and socioeconomic status differences in reactive and proactive aggression. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 30(3), 284–297.
- Calvete, E., & Orue, I. (2010). Cognitive schemas and aggressive behavior in adolescents: The mediating role of social-information processing. *The Spanish Journal of Psychology*, 13(1), 190–201.
- Chadwick, O., Piroth, N., Walker, J., Bernard, S., & Taylor, E. (2000). Factors affecting the risk of behaviour problems in children with severe intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 44(2), 108–123.

- Cormack, K. F. M., Brown, A. C., & Hastings, R. P. (2000). Behavioural and emotional difficulties in students attending schools for children and adolescents with severe intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 44(2), 124–129.
- Crapanzano, A. M., Frick, P. J., Childs, K., & Terranova, A. M. (2011). Gender differences in the assessment, stability, and correlates to bullying roles in middle school children. *Behavioral Sciences and the Law*, 29(5), 677–694.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115(1), 74–101.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1996). Social-information-processing mechanisms factors in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67(3), 993–1002.
- Davidson, M. M., & Canivez, G. L. (2012). Attitudes Toward Violence Scale: Psychometric properties with a high school sample. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(18), 3660–3682.
- Dodge, K. A. (1993). Social-cognitive mechanisms in the development of conduct disorder and depression. *Annual Review of Psychology*, 44(1), 559–584.
- Dodge, K. A., & Coie, J. D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(6), 1146–1158.
- Dunn, L. M., & Dunn, D. M. (2007). *Peabody Picture Vocabulary Test*. Minneapolis: NCS Pearson, Inc.
- Einfeld, S. L., & Tonge, B. J. (1996). Population prevalence of psychopathology in children and adolescents with intellectual disability: II Epidemiological findings. *Journal of Intellectual Disability Research*, 40(2), 99–109.
- Einfeld, S. L., Piccinin, A. M., Mackinnon, A., Hofer, S. M., Taffe, J., Gray, K. M., ... & Tonge, B. J. (2006). Psychopathology in young people with intellectual disability. *Journal of the American Medical Association*, 296(16), 1981–1989.
- Emerson, E., Kiernan, C., Alborz, A., Reeves, D., Mason, H., Swarbrick, R. ... Hatton, C. (2001). The prevalence of challenging behaviors: A total population study. *Research in Developmental Disabilities*, 22(1), 77–93.

- Fanti, K. A., Frick, P. J., & Georgiou, S. (2009). Linking callous-unemotional traits to instrumental and non-instrumental forms of aggression. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 31*(4), 285–298.
- Fossati, A., Raine, A., Borroni, S., Bizzozero, A., Volpi, E., Santalucia, I., & Maffei, C. (2009). A cross-cultural study of the psychometric properties of the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire among Italian nonclinical adolescents. *Psychological Assessment, 21*(1), 131–135.
- Fung, A. L. C., Raine, A., & Gao, Y. (2009). Cross-cultural generalizability of the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire (RPQ). *Journal of Personality Assessment, 91*(5), 473–479.
- Funk, J., Elliott, R., Bechtoldt, H., Pasold, T., & Tsavoussis, A. (2003). The Attitudes Toward Violence Scale: Child Version. *Journal of Interpersonal Violence, 18*(2), 186–196.
- Gellman, R. A., & Delucia-Waack, J. L. (2006). Predicting school violence: A comparison of violent and nonviolent male students on attitudes toward violence, exposure level to violence, and PTSD symptomatology. *Psychology in the Schools, 43*(5), 591–598.
- Holden, B., & Gitlesen, J. P. (2006). A total population study of challenging behaviour in the county of Hedmark, Norway: Prevalence and risk markers. *Research in Developmental Disabilities, 27*(4), 456–465.
- Huesmann, L. R., & Guerra, N. G. (1997). Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 72*(2), 408–419.
- Lindsay W. R., Allan, R., Parry, C., Macleod, F., Cottrell, J., Overend, H., & Smith, A. H. W. (2004). Anger and aggression in people with intellectual disabilities: Treatment and follow-up of consecutive referrals and a waiting list comparison. *Clinical Psychology and Psychotherapy, 11*(4), 255–264.
- Lowe, K., Allen, D., Jones, E., Brophy, S., Moore, K., & James, W. (2007). Challenging behaviours: Prevalence and topographies. *Journal of Intellectual Disability Research, 51*(8), 625–636.
- McIntyre, L. L., Blacher, J., & Baker, B. L. (2006). The transition to school: Adaptation in young children with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research, 50*(5), 349–361.

- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., ... Liu, J. (2006). The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior*, 32(2), 159–171.
- Rose, J., Loftus, M., Flint, B., & Carey, L. (2005). Factors associated with the efficacy of a group intervention for anger in people with intellectual disabilities. *British Journal of Clinical Psychology*, 44(3), 305–317.
- Seah, S. L., & Ang, R. P. (2008). Differential correlates of reactive and proactive aggression in Asian adolescents: Relations to narcissism, anxiety, schizotypal traits, and peer relations. *Aggressive Behavior*, 34(5), 553–562.
- Siyez, D. M., & Kaya, A. (2010). The influence of some psychological problems and socio-demographic variables upon attitudes toward violence in adolescence. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5(2010), 334–338.
- Slaby, R. G., & Guerra, N. G. (1988). Cognitive mediators of aggression in adolescent offenders: 1. Assessment. *Developmental Psychology*, 24(4), 580–588.
- Slaby, R. G., & Guerra, N. G. (1988). Cognitive mediators of aggression in adolescent offenders: 2. Intervention. *Developmental Psychology*, 26(2), 269–277.
- Stevens, V., Van Oost, P., & de Bourdeaudhuij, I. (2000). The effects of an anti-bullying intervention programme on peers' attitudes and behaviour. *Journal of Adolescence*, 23(1), 21–34.
- Taylor, J. L., Novaco, R. W., Gillmer, B. T., Robertson, A., & Thorne, I. (2005). Individual cognitive-behavioural anger treatment for people with mild-borderline intellectual disabilities and histories of aggression: A controlled trial. *British Journal of Clinical Psychology*, 44(3), 367–382.
- The Metropolitan Area Child Study Research Group. (2007). Changing the way children „think“ about aggression: Social-cognitive effects of a preventive intervention. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75(1), 160–167.
- Van Schoiack-Edstrom, L., Frey, K. S., & Beland, K. (2002). Changing adolescents' attitudes about relational and physical aggression: an early evaluation of a school-based intervention. *School Psychology Review*, 31(2), 201–216.

- Vernberg, E. M., Jacobs, A. K., & Hershberger, S. L. (1999). Peervictimization and attitudes about violence during early adolescence. *Journal of Clinical Child Psychology*, 28(3), 386–395.
- Whitaker, S. (2001). Anger control for people with learning disabilities: A critical review. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 29(3), 277–293.
- Zelli, A., Dodge, K. A., Lochman, J. E., & Laird, R. D. (1999). The distinction between beliefs legitimizing aggression and deviant processing of social cues: Testing measurement validity and the hypothesis that biased processing mediates the effects of belief on aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 150–166.
- Žunić-Pavlović, V., & Kovačević-Lepojević, M. (2014). Eksternalizovani problemi u ponašanju dece i adolescenata sa intelektualnom ometenošću. U B. Brojčin (Ur.), *Problemi u ponašanju kod dece i mladih sa intelektualnom ometenošću* (str. 7–29). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

RELATION BETWEEN ATTITUDES TOWARD AGGRESSION AND AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITY

Miroslav Pavlović¹, Vesna Žunić-Pavlović², Nenad Glumbić²

¹*Institute for Promotion of Education, Belgrade, Serbia*

²*University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia*

Abstract

Theories of aggressive behavior and the results of numerous studies indicate the important role of attitudes toward aggression in the genesis of aggressive behavior. The objective of this research is to determine the relation of attitudes towards aggression with reactive and proactive aggression in adolescents with mild intellectual disability (ID). The sample consisted of 100 adolescents with mild ID, of both sexes, 12-18 years of age. The Attitudes toward Aggression Questionnaire was used for the assessment of attitudes toward aggression, while the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire was used for the assessment of aggressive behavior. The research results show that adolescents with mild ID are more frequently engaged in reactive than proactive aggression. There are no significant gender and age differences in aggressive behavior. No sex and age differences in attitudes toward aggression were found. Attitudes toward aggression significantly and positively correlated to both, reactive and proactive aggression. The obtained results were discussed in the context of social information processing theory. In the final part of the paper, recommendations for future research and practice in this area are given.

Key words: adolescence, proactive aggression, differences, reactive aggression